

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – ПРАКТИК УКРАЇНСЬКОЇ ОСВИТИ

Сосюра Л.Г.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Стаття присвячена діяльності Михайла Петровича Драгоманова як педагога. Приділено увагу його поглядам на педагогіку, його вплив на підняття культурно-освітнього рівня українців. Висвітлено теоретичну і практичну діяльність.

Ключові слова: освіта, недільні школи, націоналізація, публіцист, політичний діяч, національне питання.

Постановка проблеми. Помітний вплив па піднесення культурно-освітнього рівня українців, їхньої національної свідомості через виховання й освіту справив громадський діяч Михайло Драгоманов. Свою активну громадянську позицію щодо становлення національної школи, освіти, виховання підростаючих поколінь він висловив у публіцистичних, педагогічних працях та літературних творах. Виступав виразником потреб освітан та широких верств населення, які прагнули утвердження національної школи європейського рівня.

Як педагог, теоретик і практик освітньої справи М. Драгоманов українському і європейському загалу майже не відомий. Між тим, його педагогічні роздуми багато в чому випереджали час, формували той фундаментальний пласт, від якого беруть джерела педагогічні вчення і роздуми більш пізніх мислителів, а сьогодні є інтелектуальним містком для входження України до Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до педагогічних поглядів Михайла Драгоманова звертаються чим раз більше науковців та педагогів. Остання дослідницька робота присвячена педагогічним поглядам датована 2010 роком, Сич М.І. «Громадсько-культурна та педагогічна діяльність М.П. Драгоманова».

З-поміж значної кількості статей, присвячених творчості М.П. Драгоманова, останніми роками з'явилися монографії, зокрема О. Куцої, Т. Андрусяка. Ім'я М.П. Драгоманова стоїть поряд з іменами визначних геніїв українського народу, а його спадщина й надалі залишається одним із важливіших джерел національного саморозвитку.

Значна робота щодо дослідження творчої спадщини М. П. Драгоманова проводиться в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. З 2003 р. проводяться Міжнародні драгоманівські читання з нагоди чергових ювілейних дат. У 2007 р. пройшла Перша міжуніверситетська науково-практична конференція студентів, аспірантів і викладачів «М. П. Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху». Значну роботу проводять науковці університету: В. Андрущенко, Г. Волинка, І. Дробот, Н. Мозгова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. М.П. Драгоманов відстоював думку про те, що основою духовного розвитку людства має бути тільки національна культура, тому інтелігенція, зокрема українські письменники, повинні послугоуватися тією самою мовою, що й народ. І оскільки царський уряд заперечував офіційне визнання української мови,

то М.П. Драгоманов пропонував ввести її хоча б у народних школах.

Таким чином, М.П. Драгоманов словом боровся проти царя та його уряду, підтримував починання в освітній роботі на Україні, відстоював позицію, що кожна людина має право навчатися і бути освіченою особистістю. Своїми ж теоретичними узагальненнями він сприяв утвердженню літературної української мови, прискорював її еволюційний розвиток, виводив на широку дорогу громадсько-культурне та педагогічне життя української нації.

Мета статті проаналізувати педагогічні ідеї та теоретичні концепції, публіцистичну та редакторську діяльність Драгоманова як феномен суспільно-політичного життя України, впливове ідеологічне явище в педагогічному розвитку Російської імперії та Австро-Угорщини останньої третини XIX ст.

Основний матеріал. Михайло Петрович Драгоманов (1841-1895) – видатна особистість в українському культурному житті. Відомий політик і громадський діяч, засновник українознавства у світовій науці, учений європейського та світового рівня.

Педагогічний світогляд Михайла Драгоманова започаткувався в доброзичливому кліматі родини, що був спрямований на виховання у дітей любові до батьківщини, до рідної мови, високих моральних чеснот. Благотворний вплив справили талановиті педагоги О. І. Стронін, К. Й. Полевич, яких він вважав своїми учителями. Просвітницькі ідеї та особиста участь Миколи Пирогова в долі майбутнього вченого, а також власна викладацька практика сприяли виробленню поглядів Михайла Драгоманова на освіту і педагогіку.

У студентські роки він працював у першій в Києві (і в Російській імперії) чоловічій недільній школі, відкритій 1859 року з ініціатииви студентів університету та з дозволу Миколи Пирогова. Михайло Драгоманов підтримував ідею створення недільних шкіл як засобу поширення освіти серед народу та політичного просвітництва. Після закриття недільних шкіл безкоштовно працював у Тимчасовій педагогічній школі, яка готувала учителів – українців для роботи у сільських школах. У цей час Михайло Драгоманов взяв також участь у впорядкуванні «Читальника» для слухачів. Та невдовзі адміністрацію школи звинуватили в поширенні ідей «нігілізму» й «українського сепаратизму». Навчальний заклад закрили, як і раніше недільні школи, а Драгоманова, як одного з найактивніших викладачів, узяли під нагляд поліції. Деякий час Михайло Драгоманов викладав географію у Другій київській гімназії [1, с. 162].

По закінченні університету його, як одного з найбільш підготовлених і перспективних випускників було залишено на посаді приват-доцента. У 1870 р. після захисту магістерської дисертації Михайло Драгоманов обійняв посаду доцента на кафедрі загальної історії. Отримавши дозвіл на трирічний виїзд за кордон, працював у бібліотеках Німеччини, Австрії, Італії, Чехії, підготував низку публіцистичних праць. Після повернення з-за кордону став активним членом Південно-Західної філії Російського Географічного товариства, збирав фольклорний матеріал, видав збірку казок, історичних пісень українського народу. Праці членів цього товариства були з успіхом продемонстровані на археологічному конгресі в Києві 1874 р. [2, с. 52-53].

На сторінках «Киевского телеграфа», «Вестника Европы» та інших видань Драгоманов критикував тогочасну освітню політику, виступав за національно-культурну автономію.

Наукова й публіцистична діяльність Михайла Драгоманова, спрямована на відродження української мови, культури, освіти, активна громадянська позиція призвели до звільнення його з посади доцента як неблагонадійного, без права працювати в будь-якому університеті Росії. Щоб уникнути заслання, Михайло Драгоманов змушений був емігрувати назавжди. Спочатку він працював у Львові. Потім перебрався до Женеви, де прожив п'ятнадцять років [3, с. 90-91].

Педагогічні ідеї Михайла Драгоманова визріли й активно будили громадську думку в умовах кризи української школи й освіти, спричиненої імперською політикою Росії.

Проблеми шкільництва посідали значне місце в громадсько-просвітницькій діяльності Михайла Драгоманова. Своїми публікаціями він прагнув впливати на розвиток української національної школи, відновлення навчання рідною мовою, на поліпшення становища народного вчителя [2, с. 52].

У своїх численних працях Драгоманов ставив питання підвищення культурного, освітнього рівня народу, виступав проти антидемократичної політики царизму в галузі народної освіти. Михайло Драгоманов одним із перших виступив з критикою Емського указу, намагаючись привернути увагу європейської громадськості до нищення української мови. У Парижі, на Всесвітньому літературному конгресі, який проходив під патронатом Івана Тургенєва, він заявив протест проти ганебної заборони мови цілому народу. Для учасників конгресу Драгоманов підготував і видрукував французькою мовою брошуру «Українська література, заборонена російським урядом», яка мала широкий резонанс у Європі та в світі. У передмові до праці «По вопросу о малорусской литературе» він закликав українців сподіватися лише на власні сили й працювати для свого народу, не зважати на круків, «що каркають безглуздими циркулярами». Адже власна пасивність більше шкодила українцям, ніж царські заборони [3, с. 92-93].

Турбота про відродження української мови була постійною духовною потребою Михайла Драгоманова. Він з боєм відзначав, що під тоталітарним тиском Російської імперії український народ усунуто від співучасті у творенні європейської і світової цивілізації. Релігійні й державні посадові

особи ревно пильнували, щоб у школах не вживалась українська мова як для навчання, так і для богослужіння, щоб не використовувались українські книжки для «первоначального читання».

Михайло Драгоманов вважав мову живим організмом, який росте й розвивається разом з народом і завдяки йому. Розглядаючи мову як соціальне явище, «що має найбільше практичної ваги», як «форму народності», «ознаку породи», як спосіб порозуміння між людьми, вчений наполягав на необхідності хоча б елементарну освіту починати рідною мовою [3, с. 90].

У статті «Малороссия в её словесности» Михайло Драгоманов аналізує розвиток української мови й літератури з часів Київської Русі і висловлює впевненість у відродженні української мови, бачить її майбутнє в тому, що вона стане мовою літератури й науки. Запорукою цьому є збереження мови в народному середовищі. Він твердо був переконаний, що мова – це шлях творення моральних та естетичних ідеалів, що духовний розвиток людини нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей. Мова встановлює зв'язок між людьми, через мову відбувається духовне єднання націй [6, с. 112].

Важливе значення в боротьбі за розвиток і вдосконалення української літературної мови мали питання правопису і граматики. В період гострої полеміки з приводу українського правопису Драгоманов разом з групою філологів та інших культурних діячів під керівництвом П. Житецького долучився до створення фонетичного правопису. Основними ознаками цього правопису є усунення з алфавіту букв «я», «ю», «є», «ї», «щ», які передають два звуки, та вживання замість «й» букви «І». Йотовані звуки передавалися сполученнями жі, је, ја. М'якість приголосних перед «є», «а», «у» позначалась м'яким знаком: синье, хвиля, конью. Замість «щ» вживалось «їй» і «ч»: шче, вишче. Через переслідування української мови російським урядом цей правопис в Україні не був оприлюднений. Драгоманов, виїхавши до Женеви, уперше застосував його в збірці «Громада». Відтоді цей правопис дістав назву «драгоманівка». З Женеви «драгоманівка» проникла в Україну через Галичину, де її підтримали однодумці Драгоманова. Цим правописом певний час користувалися Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська. Але через незвичність своєї графіки він не набув широкого вжитку [4, с. 110-112].

Своїми публікаціями Михайло Драгоманов привертая увагу до ролі вчителя у вихованні нової людини, якій були б притаманні демократичність, гуманізм і патріотизм, високий рівень національної свідомості і водночас толерантне ставлення до представників інших народів. Достатній професійний рівень вчителів може забезпечити лише ґрунтовна підготовка. Після закінчення педагогічного факультету вчитель повинен подбати про самоосвіту. Михайло Драгоманов надавав вирішального значення особистості вчителя у виховному процесі. Замінити його не можуть ні нові методи навчання, ні книги. Адже, крім знань, він передає дітям частину власної душі. Ефективність освіти й виховання можуть гарантувати лише щирі, доброзичливі взаємини між педагогом і учнями. Учні мають слухатися педагога з пошани до нього, а не з примусу, зна-

ти, що його вимоги справедливі й спрямовані на добро. Ці вимоги повинні мати ясну й зрозумілу для дитини мету, бути посильними.

Михайло Драгоманов обстоював принципи народності в освіті та вихованні. Школа повинна виховувати дітей в душі свого народу, знайомити вихованців із його характером, традиціями та ідеалами. Найкраще цього можна досягти завдяки вивченню рідної мови та літератури, граматики, які мають стати основними предметами в народній школі [7, с. 64-65].

У нарисі «Народні ніколи на Україні серед життя і письменства в Росії» (1877) вчений зібрав і конкретизував свої розпорошені по інших виданнях думки щодо виховання та освіти. Великим горем народним називає він брак доброї національної освіти. Бо якби народ був письменний та ще й «освічений наукою», то дав би собі раду. На підставі неспростованих фактів Драгоманов показує, як царат планомерно нищив українську народну школу. Пани добре розуміли: «хто ж буде за плугом ходити, як всі мужики за книжки сядуть». Про жалюгідне становище народних шкіл свідчить статистика, за якою 1876 р. на мужичу дитину казна витратила на рік 4 копійки, тоді як на панича припадало 1000 – 867 руб. на рік.

У цій праці йдеться також про досвід створення недільних та народних шкіл для підлітків і дорослих, недовіру до них чиновників, обмеження освітніх програм і переслідування вчителів. Справа, яка могла б принести користь народу, була дуже скоро «тимчасово» прикрита. Та розголос про ці школи змусив уряд зробити вигляд, що він піклується про недільні школи. Результатом «підкування» стало рішення передати їх до рук попів. Земства і навіть мужицькі депутати намагались не допустити цього, бо попівська школа – «тільки нове здирство» [4, с. 85-87].

Проте, як слушно пише Михайло Драгоманов, серед голодного й холодного народу не може існувати добра школа поруч із тими людьми й порядками, котрі прагнуть обідрати та задурити народ. Серед таких порядків щирий вчитель або скалічить свою душу, або кине школу. Йому не вижити серед шпигунства попівського, папського, поліцейського.

Михайло Драгоманов не лише практично, а й теоретично обґрунтовує необхідність та засади створення «учебных и читальных книг, приспособленных к украинскому народу», наголошуючи, що навчання треба починати народною мовою. При цьому він посиляється на позицію передових педагогів – К. Ушинського, К. Вентцеля, В. Водовозова. Вони розробили найкращі в Росії читанки для народних шкіл, та вважали, що не можна вчити за ними в усіх краях Росії, бо «треба починати з народних, крайових мов».

Народу мало однієї грамотності, йому необхідна справжня освіта, інакше він приречений на «моральне дитинство». Тому одним з найголовніших завдань українознавства має бути боротьба за національну народну освіту. Саме через освіту можна підносити рівень самосвідомості народу [5, с. 23-24].

Вчений визначив основні завдання розбудови національної школи:

- наповнення української школи європейськими, гуманістичними ідеями з пріоритетом загальнолюдських цінностей над національними;

- орієнтація школи на національну самобутність;
- обов'язкова українська мова для початкового навчання українських дітей;
- деполітизація освіти;
- підготовка народних учителів тощо.

Після припинення роботи народних шкіл і після виходу в 1863 р. Валувського циркуляру М.П. Драгоманов у 1865-1866 рр. опублікував кілька статей на педагогічні теми. Зокрема, «Земство і местный элемент в народном образовании в Юго-Западном крае», «О педагогическом значении малорусского языка». В них, як зазначав Михайло Драгоманов, розглядалась шкільна справа на педагогічному, а не національному ґрунті. Він засуджував переслідування реакціонерами української мови, літератури, обрядів, звичаїв, культури. Розробляв проблеми духовного розвитку української нації, національного компоненту в шкільній освіті, захищав право українського народу розвивати свою мову, літературу, навчати дітей рідною мовою. Він радив створити такі підручники, в яких не було б засилля церковнослов'янщини, а за українськими йшли й російські тексти. Підтримуючи ідею Костянтина Ушинського, Михайло Драгоманов пропонував створювати такі читанки для дітей, в яких би були приклади української пісні, казки, приказки, повісті, вірша [7, с. 65-66].

Висновки. Отже, у педагогічних працях Михайло Драгоманов піднімав проблеми розвитку національної школи, прав українського народу на навчання дітей рідною мовою, створення підручників для національних шкіл, навчання дітей на основі наукових знань, вивчення іноземних мов.

Ідея народності навчання та виховання обґрунтована ним різнобічно у багатьох творах. Сутність її полягає у звільненні освіти українського народу від станомо-класової, національної, матеріальної та мовної дискримінації.

Його можна вважати засновником національної політології, істориком політичних учень. Саме він створив нарисні добірки про розвиток політичних ідей у країнах Західної Європи, всебічно розглянувши теорію освіченого абсолютизму, лібералізму, і, запозичивши ряд основних прогресивних положень із декількох напрямків, подав концентроване обґрунтування своєї конституційно-правової доктрини. «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок духу світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. Інакше рух той піде проти нас, роздавить нас» [7, с. 185], – так виводив він своє розуміння пошуку шляхів розвитку. Найвищий прояв мудрості – осягнути закон об'єктивного розвитку історії, відчутти його, підлаштуватися під нього, відповідати його вимогам і потребам, а це значить – єдино правильно визначити свої можливості і докласти максимум зусиль для їх реалізації. У цій мудрості концентрується увесь віковий досвід нації, а тому надзвичайно важливо скористатися ним якомога повніше.

Великі заслуги Драгоманова як історика та фольклориста і етнографа. Йому належать такі праці: «Історичні пісні малоруського народу» (1874 – 75, у співавторстві з В. Антоновичем), «Малоруські народні перекази і оповідання» (1876), «Нові українські пісні про громадські

справи: 1764-1880» (1881) та ін. Багато праць присвятив Т.Г. Шевченкові. Був обраний почесним членом багатьох міжнародних організацій і товариств.

Велике історичне значення діяльності Михайла Драгоманова в тому, що він пропагував захід-

ноєвропейські новітні прогресивні ідеї в Україні, прагнув піднесення національної самосвідомості народу, його інтелектуального рівня шляхом поширення знань і освіти. Михайло Драгоманов був також першим, хто привернув увагу європейської спільноти до стану й проблем української освіти.

Список літератури:

1. Горбач Н. Я. Справжній Михайло Драгоманов [Текст] / Н. Я. Горбач. – Л.: Каменяр, 2008. – 167 с. – Бібліогр.: с. 162-166.
2. Климчик Л. А. Рідна мова в контексті педагогічних поглядів М. Драгоманова / Л. А. Климчик // Початкова школа. – 1994. – № 1. – С. 51-54.
3. Круглашов А. Михайло Драгоманов про історичну долю та завдання освіти на Україні / А. Круглашов // Радянська школа. – 1991. – № 8. – С. 90-93.
4. Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття [Текст] / О. Куца. – Тернопіль: Підручники & посібники, 1995. – 224 с.
5. Михайло Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху [Текст]: матеріали першої міжвуз. науково-практ. конф. студ., аспірантів і молодих науковців, 27 лютого 2007 р. / відп. ред. О. В. Потильчак, О. О. Сушко; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Інститут історичної освіти. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 141 с.
6. Ушій С. Н. Постає Михайла Драгоманова в інтелектуальній історії України / С. Ушій // Вища освіта України. – 2007. – № 2. – С. 110-114.
7. Ушій С. Н. Педагогічний концепт у соціально-філософському дискурсі М. П. Драгоманова / С. Н. Ушій // Вища освіта України. – 2006. – № 4. – С. 62-66.

Сосюра Л.Г.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ – ПРАКТИК УКРАИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Статья посвящена деятельности Михаила Петровича Драгоманова как педагога. Уделено внимание его взглядам на педагогику, его влияние на повышение культурно-образовательного уровня украинцев. Освещены теоретическая и практическая деятельность.

Ключевые слова: образование, воскресные школы, национализация, публицист, политический деятель, национальный вопрос.

Sosyura L.G.

National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov

MYKHAILO DRAGOMANOV – UKRAINIAN PRACTICE EDUCATION

Summary

This article is devoted of Michael Drahomanov as a teacher. Attention is paid to his views on pedagogy, its impact on raising the cultural and educational level of Ukrainian. Deals with the theoretical and practical activities.

Keywords: education, Sunday schools, nationalization, writer, political activist, the national question.